

Уйлям Федер

СЛАВЯНСКА ТЕКСТОЛОГИЯ**Увод**

Славянската текстология разполага с класическите ръководства на Маас 1927 и West 1973, със специалните ръководства на Лихачов 1983 и за по-ново време Рейсер 1970 и Górski 1978, а също така с поредиците с проучвания *Текстология* и *Вопросы текстологии*. Въпреки това развитието на текстологичната мисъл (Danti 1977, вж. бел. 7) и на изследователските средства (преди всичко все по-широкото приложение на компютъра) налага кратък преглед, който може да ориентира интересуващите се в дисциплината, преди всичко в областта на *Slavia Orthodoxa*.

Текстология

Филологията се отличава от езикознанието и литературознанието с това, че има единна историческа перспектива по отношение на своя обект и не се отделя от сродните науки (напр. историята в най-широкия смисъл, богословието и др.), тъй като задачата ѝ е да *обяснява* текстовете. Тя се изгражда върху текстологията, която има за специфична задача да *установява* текстовете¹ и тяхната история.

Терминът *текстология* е въведен като удобен монотермин (срв. нем. *Textkritik*) преди около 70 години от Б. В. Томашевски², след което е бил възприет в славистиката. Той се отличава от употребяваните в англо- и романоезичната наука битермини (*Textual criticism, critique des textes*) само по форма, макар че е имало опити двата термина да бъдат разграничени³.

Критичен подход към приетия само по силата на традицията текст (*textus receptus* или *vulgata*) се наблюдава у първите хуманисти през XV век⁴, обаче подходът се превръща в дисциплина по-късно. Необходимо е било да се систематизира достъпът до източниците през XVII в., развитието на репрографията и развитието на строга методология през XIX в.⁵, когато науката се институционализира и дисциплината добива автономия (последното става и причина за известно обособяване⁶ и за излишни полемики⁷). Дисциплината като цяло

се изгражда по-скоро върху конкретни изследвания, отколкото върху единна теория⁸.

Присъщите на текстологията елементи *критика* (преди всичко *judicium*, разсъждението на изследвача) и *техника* (преди всичко събирането и сравняването на преписи и класифицирането на варианти) са накарали някои да я разглеждат като *изкуство* или *техника*⁹. Макар това да е вярно за детайлите на прилаганите процедури, за текстологията като цяло не може да се приеме: тя безусловно е научна дисциплина¹⁰, ала такава, която изисква изследвачите да са не само добри филолози, но и да имат активен интерес към сродните исторически дисциплини и тънък усет за особените случаи¹¹.

Творба, текст, свидетел

По-лесно е да се изрази задачата на текстологията, отколкото да се определи. Най-напред трябва да се разясни основното понятие *текст*¹².

Един текст винаги отразява една *творба*, т. е. системата на замислите на един автор, обединена от замисъла за *публикуване*. Тъй както понятието *творба* не изключва прагматическите форми (напр. канон, колофон и т. н.), така и понятието *автор* не изключва колективното творчество (напр. контракт) и понятието *публикация* нейното нереализиране (напр. лични записки и т. н.) или единствен адресат (напр. писмо и т. н.). *Творбата* се определя от отъждествяването на автора и адресата, а също и от времето и условията на публикуване¹³.

Творбата се оформя в *текст* (печатен или ръкописен), който може да съществува в единична автентична форма (напр. авторизирано издание или текст, който не съществува извън придадената му от автора материална форма). В такъв случай текстологията не може да установи текста, а може само да обясни пораждането му и да уточни стойността му спрямо творбата. Въпреки че тази функция на текстологията е важна и интересна, тя няма да бъде засегната по-нататък.

Ако липсва единната автентична форма на текста, съществуват все пак *свидетели*¹⁴ (преписи, цитати и т. н.). Преди да се установи от тях текстът, трябва да се установят отношенията помежду им. Показанията на свидетелите могат да съвпадат, а могат и да се разминават. Ако съвпадат (напр. анастатически репродукции), текстологията се ограничава до установяването на тъждеството им и следователно тъждеството им с текста. Ако се разминават в показанията си за текста, текстологията трябва да уточни *вариантите* им и да даде оценка на показанията.

Свидетелите-преписи може да са написани от самия автор на творбата¹⁵, а може и да не са. В първия случай трябва да се установи хронологията им и формата, в която нъй-пълно се осъществяват намеренията на автора (*авторската воля*¹⁶). Във втория случай се налага да се отъждествят преписвачите и да се уточнят приносите им за индивидуалността на преписите. Ако се окаже, че текстът на творбата е трансформиран и че върху замислите на автора са нало-

жени чужди за него замисли (напр. превод¹⁷ или редакция¹⁸, за да стигне до друга публика или до други ефекти), преписът добива двойна стойност, от една страна, на свидетел на оригиналната творба, а от друга, на самостоятелна творба.

Установяването на текста въз основа на свидетелите му винаги се ситиуира в концептуалното и временно-пространственото поле между творбата и преписите, което си остава относителна големина¹⁹, докато бъдат налице абсолютните данни за измерване разстоянието както между творбата и свидетелите ѝ, така и между самите свидетели. То винаги съдържа елемент на вероятност, пропорционална всъщност на разнообразността на свидетелите (минимална в случай на единствен свидетел и нулева при липсата им).

Традиция и трансмисия

Изучаването на вариантите на един текст, предаден от свидетели, трябва да се съобразява с традицията на текста и с условията на трансмисията му.

Понятието *традиция*²⁰ се отнася до историята на текста. То функционира на макроравнището на текстологичното изследване и включва, от една страна, засвидетелстването на текста от свидетелите му, а от друга страна, доминиращия тип трансмисия²¹: *затворена традиция*²² (повече или по-малко грижливо запазване на текста), евентуално с пропускане на части (*фрагментарна традиция*²³) или проверка на текста по други свидетели (*контролируема традиция*²⁴), и *отворена традиция*²⁵ (с повече или по-малко редовно налагане на чужди за творбата замисли). На това равнище текстът (набор от общите за всички свидетели признаци) и главните етапи на трансмисията (набор от отличителните признаци на групи свидетели) се отделят от конкретните свидетели чрез понятията *архетип* (атестиран или не първоизточник на традицията) и *хипархетип* (атестиран или не източник на група свидетели).

Понятието *трансмисия* се отнася до техниката на записване и репродукция на текста. То функционира на микроравнището на текстологичното изследване и важи само за отношението между свидетеля и материалния му източник. Според отношението на предавачите към източника трябва да се различават: *пряка трансмисия* (вярна репродукция на източника), която може да бъде с пропускане на части — *изборна трансмисия*, или проверка на източника по друг свидетел (*контаминирана трансмисия*), и *косвена трансмисия* (използване на източника за замислите на предавача). На това равнище текстът се отделя от конкретните свидетели чрез понятията *протограф* (материален източник на всичките свидетели), докато конкретният свидетел излиза и като *антиграф* (екземпляр, т. е. материален източник на свидетел), и като *апограф* (произведен от такъв източник); всеки от тях може да бъде *автограф* (т. е. ръкопис на известен автор).

Разминаване на свидетелските показания

Разминаването на свидетелите се дължи или на автора, или на намесата

на други лица (напр. преписвачи, печатари, цензори и т. н.). В първия случай причината за вариацията е преди всичко еволюцията на замислите на автора²⁶, във втория причините ѝ са по-различни²⁷.

Един пръв комплекс от причини е свързан с източника: А. Той може да е овехтял, четимостта и целостността му може да са пострадали; предавачът може да го предава така, както е, с всичките му дефекти, или пък да ги запълва по конектура (*divinatio*) или по друг източник (*contaminatio*)²⁸. Б. Положението на някои елементи от текста (напр. бележки, допълнения или коментари извън текста) може да бъде съмнително за предавача; той може да ги пропусне, да ги запази на мястото им или да ги въведе в самия текст²⁹. В. Границите на текста могат да бъдат съмнителни, преди всичко при текстове от компилативен или силно сегментиран вид, и да предизвикват разделяне или сливане³⁰.

Друг един комплекс от причини е свързан с компетенцията и с психологията на предавача: ако той не разбира текста или е разсеян, ще греши по всевъзможен начин, но дори ако го разбира и се концентрира, все пак поради отслабнало или пък прекалено внимание ще направи поне някои от следните грешки: погрешни четения на ръкописен текст³¹, грешки на паметта при възпроизвеждането на текста на източника (размествания, погрешно цитиране, тривиализации и т. н.)³², грешки на писане (пропуски, повторения, асимилации и т. н.)³³.

ПРО Я

Един трети комплекс от причини е свързан със замислите на предавача. Без да засяга самата творба, той може да бъде принуден да се вмесва в текста, за да осъвременява овехтялото писмо, правопис, пунктуация и граматика³⁴, за да адаптира стила му и да подобрява (често пъти с обратен резултат, т. нар. *Verschlimmbesserung*, т. е. “олошодобряване”), уточнява или цензурира текста³⁵.

На практика причините за разминаването могат да се различават не така нагледно, както са подредени горе. Въпреки това трябва да се вземе под внимание тяхната йерархия: не бива да се приписва на замислите на предавачите това, което може да се дължи на компетенцията и психологията им, нито на последните това, което може да се дължи на състоянието на материалния източник.

Разгледаните разминавания могат да се ограничат само до един от свидетелите или да се повтарят в трансмисията на текста. В последния случай често е възможно да се проследят подреждането и източникът им (според принципа *utrum in alterum abiturum erat?*, т. е. кой от двата варианта е предизвикал другия³⁶); с тези данни може да се установят последователността и зависимостта на свидетелите.

Текстологично изследване

Текстологичното изследване може да се сравни с криминалното разследване, което възстановява едно престъпление въз основа на свидетелски показания. То трябва да се извършва с най-голяма предпазливост, за да не предубе-

ди заключението; освен това трябва да се схваща като интерактивен процес, в който изходната концепция (хипотезите спрямо текста и неговата трансмисия до и чрез свидетелите) бива непрекъснато проверявана на базата на самите показания и променяна дори в края на изследването. Всичките му намеси трябва да бъдат прозрачни и обратими (грижливо отделени от реалните свидетелства) както при запазването на паметниците на културата. Нито едно несъответствие, дори най-незначителното, не бива да се пропусне. Най-сетне, особено когато липсва *corpus delicti* (в случая протографът), изследването не трябва да претендира да установи истината, а да се задоволи с апроксимацията ѝ.

За по-голяма яснота изследването нататък ще бъде представено поетапно. Всъщност обаче етапите не са обособени (напр. издирването на свидетели може да продължи и след изданието, което често стимулира нови открития, а четенето в действителност започва, като е открит първият свидетел).

Събиране на свидетели и на варианти

Установяването на текста започва от издирването и събирането на всичките свидетели и на вариантите им.

Издирването и събирането на свидетелите е евристична операция, която тръгва от описанията на сбирките³⁷ или посочванията в научната литература и завършва в архивите и библиотеките очи в очи със свидетелите (*автопсия*)³⁸. Освен самите свидетели, в идеалния случай трябва да се съберат и всичките свидетелства за тях, за да може да се установи тяхната функция и индивидуалност, вкл. екстратекстуалните им отличителни признаци (напр. причина, форма и назначение на записа). Колкото е по-пълно издирването на свидетелите, толкова по-достоверни ще бъдат резултатите от по-нататъшните операции.

Следва четенето на свидетелите. То изисква опит по палеография³⁹, който идеално се допълва, като се преписват показанията по дипломатичен начин (ред по ред, лист по лист). Ако се записва на магнитни носители⁴⁰, първото копие може да служи като клише за диференциално четене на показанията на другите свидетели; то може да служи също за изграждането на един еталон на текста, спрямо който може да се измерва отдалечеността на всеки един свидетел (вж. по-долу). В копията отделно се отбелязват наблюденията върху състоянието на свидетеля (ред на листовите, червенослов, разури, поправки и т. н.).

Най-накрая се сравняват всичките свидетели (*collatio codicum*, колация) и се определят точно разногласията (*вариантите*) им. Това е една техническа операция, която изисква абсолютна обективност и прецизност и също толкова памет, колкото е необходимо за сравненията (а всеки нов свидетел умножава броя им с броя на думите си). Операцията не бива да се провежда еднократно, тъй като изследването трябва да проникне през масата на повърхностните варианти (предимно графико-ортографически и пунктуационни) и да стигне до по-основните явления. Следователно тя трябва да бъде повторяема с оглед на една последователна абстракция на по-редовните варианти⁴¹. Най-сетне тя трябва

ва да бъде разложима на отрязъци, за да позволи различни подходи към части на текста (в зависимост от различния състав на свидетелите, различията в начина на трансмисията и т. н.).

Колкото по-голямо е разминаването на свидетелите и следователно несигурността по отношение на текста, който се установява, толкова по-се налага да не се сравняват пряко свидетелските показания помежду им, а да се изгражда един *еталон* на текста (текст-посредник, в който в строго нормализиран вид се експлицират всичките изходни позиции на изследвача). Еталонът трябва да е интерактивен, т. е. да се доразвива в зависимост от напредъка в разбирането на текста и проникването в проблемите на трансмисията му⁴². В края на изследването той може да служи като клише за изданието на научно установения и поправен текст.

Класификация на свидетелите

След като от свидетелите са събрани всички варианти, следва техният анализ с оглед на класификацията им (*recensio*). Този анализ трябва да отъждестви приликите в конфигурацията на вариантите, да раздели свидетелите на групи и да установи отношенията им (*filiatio*, които идеално се резюмират в една *стема*, т. е. графично изображение на зависимостите⁴³). Това е операция за разпознаване на конфигурации, чиито резултати ще бъдат толкова по-сигурни, колкото повече тя се разпростира не само на отрицателните явления (несъответствия, разминаващ се текст), но и на положителните (прилики, съгласен текст), колкото повече обхваща вариантите на всичките равнища и намира подкрепа за тях в извънтекстовите явления.

Операцията обхваща следните елементи: а) елиминация на свидетелите, чиито показания напълно зависят от други запазени свидетели (*codices descripti*, копия) и следователно са без значение за установяването на текста⁴⁴; б) групиране на свидетелите въз основа на приликите и разликите в наборите от отличителните белези на отделните ръкописи, ако е възможно, в съчетание с извънтекстовите им признаци⁴⁵; в) определяне на контаминации между отделните ръкописи или групи от тях⁴⁶; г) установяване на относителните временно-пространствени отношения или по възможност на зависимостите между свидетелите⁴⁷.

Изучаването на вариантите с оглед на класификацията на свидетелите има като крайна цел да изясни динамиката на текста във времето и пространството и да обясни същността на вариантите и причината на разминаванията. Колкото по-детайлно се провежда изучаването, толкова получените данни за установяване на текста ще бъдат по-достоверни. Трябва все пак да се има предвид, че динамиката на текста не може да бъде напълно установена, преди да е намерила известен баланс динамиката на проучването (еволюцията на хипотезите). Затова и класификацията на свидетелите трябва да се разглежда като един интерактивен процес, който трябва да бъде в състояние да реагира дори на открития, направени в последния момент.

Установяване на текста

След като са класифицирани всички свидетели, техните показания се подлагат на системна и мотивирана поправка, без която предаденият от повече от един свидетел текст не може да бъде установен⁴⁸. Тази критическа операция (*examinatio*) тръгва от повторно разглеждане на вариантите не с оглед на динамиката на текста, а с оглед на статиката му (като набор от общи признаци и първоизточник на всички свидетели). Тя трябва да установи стойността на предадените варианти (*paradosis*⁴⁹), за да могат да се изберат онези от тях, които трябва да бъдат възприети в текста⁵⁰, и там, където е необходимо, да предложи поправки (*emendatio*) дори ако всички свидетели съвпадат (*textus teaditus*). Всеки избор и всяка поправка трябва да изпълняват три условия⁵¹: 1. Трябва да съответствуват по смисъл на замислите на автора, доколкото може да се определи от контекста. 2. Трябва да съответствуват по език, стил и техника (метрика, ритъм и т. н.) на навиците на автора (доколкото могат да се определят от външни източници). 3. Трябва да са съвместими с данните на свидетелите, т. е. да обяснят разминаването им.

На този етап на изследването се налага да се отделят *оригиналните* от *погрешните четения* (*корупции*). Там, където смисълът или целостта на текста явно са пострадали, изборът е труден само в редки случаи⁵². Обаче в повечето случаи разликата между двете не е явна. Именно в тези случаи липсват непоколебими и универсално приложими критерии за избор. Именно в тези случаи изследвачът трябва да мобилизира цялата си проникателност по отношение на еднородността на текста⁵³, цялата си ерудиция по отношение на другите текстове на дадения автор (или за неговото временно-пространствено обкръжение) и целия си опит по отношение на възможните и вероятните пречки в трансмисията. Именно в тези случаи в крайна сметка той трябва да прояви способността си да взема решения (*judicium*).

В критичната си работа (*examinatio*) изследвачът има за ориентири само няколко правила, произлезли от практиката и посочващи степента на вероятност⁵⁴: а) показанията трябва да се теглят, а не да се броят, т. е. изборът се ръководи не от по-големия им брой, а от по-голямото им тегло, което се определя от съображения за достоверност (верността на показанията в явни случаи и общата прецизност на преписваческите похвати) и независимостта (позицията сред другите свидетели) на дадения свидетел; б) съвпадането на независимите крайности има доказателствена стойност, т. е. съвпадащите показания от независими или произлизащи от разни периферийни ареали свидетели са вероятни, отколкото на сродни или произлизащи от същия ареал свидетели; в) по-късните не са по-лоши (*recentiores non deteriores*⁵⁵), т. е. отделно от а), възрастта на един свидетел не може да гарантира по-голямата му стойност; г) кое от двете беше сведено до другото (*utrum in alterum abiturum erat*)? Т. е. показанието, което може да се обяснява от друго показание, няма самостоятелна стойност; д) първо място заема по-трудното показание (*praestat lectio difficilior*), т. е.

по-трудно обяснимото (а не по-малко вероятното) показание има предимство пред другите показания; е) по-краткото показание е по-силно (*brevior lectio potior*), т. е. от по-пространното (правилото произлиза от опита на библейската текстология⁵⁶).

При поправянето (*emendatio*) освен собствения си разум, ерудиция и опит изследвачът има за ориентир и принципа на Маас, *че много по-вредно е да останат непозната една корупция, отколкото да се подлага на неоправдана критика един здрав текст, защото всяка поправка поражда опровержението ѝ, а това във всеки случай стимулира разбирането*⁵⁷, без да го приема като разрешение за намеса там, където няма нужда.

Във всеки отделен текст количеството и качеството на конкретните варианти определят кои са необходимите избори и поправки. Вzeti заедно, те водят до установяването (*constitutio*) на текста, което е неотделимо от неговата реконструкция.

Издание

След като текстът е установен, може да се помисли за публикуването му с оглед на използването му от една повече или по-малко определена аудитория. Единствената съществена причина да се премине от изследване към публикуване е, че то ще донесе добавъчна стойност, т. е. не само значението на текста сам по себе си, но и напредък в изследването.

Изданието трябва да предложи на публиката не само установения текст (*textus constitutus*), но и сведения за историята на текста, доколкото е възможно да се реконструира тя въз основа на изучаването на вариантите и на класификацията на свидетелите, индивидуалността на свидетелите и техните групировки, всички намеси на изследвача в показанията, които могат да се систематизират, а също така един коментар, който обяснява всички несистемни поправки и ясно отбелязва степента на неувереност на изследвача във всеки отделен избор и всяка отделна поправка според знаменития тезис на Grotius, *че да не знаеш нещо, е голяма част от мъдростта (nescire quaedam magna pars sapientiae est)*. Към споменатите елементи по необходимост или по възможност могат да се добавят указатели на елементи на текста и изследването (лексикални, библейски, просопографски, топономастични и т. н.)⁵⁸.

Изданието по принцип трябва да се отчуждава от свидетелите в две отношения: 1. Правописът и пунктуацията трябва да се стандартизират, за да станат сравними не само отделните свидетелства, но и самите текстове за целите на филологията, т. е. обясняването на най-различни текстове⁵⁹. 2. Делението на текста трябва да се стандартизира, за да може да се използва като координати, за да се съотнасят взаимно отделните свидетелства, а също така и анализите и указателите с текста⁶⁰.

Изданието не означава края на изследването. Що се отнася до текстологията, тя може да бъде изходната точка, предизвикваща откритието на нови

свидетели и провеждането на нови изследвания. А що се отнася изобщо до филологията, всяко ново издание по принцип трябва да бъде начало на цяла редица нови съпоставки, обяснения и открития.

Вместо заключение

Значението на текстологията, както и на самата филология, се крие в обяснението. Поради това Лихачов има право да каже категорично, че *няма текстологичен факт извън неговото обяснение*⁶¹.

БЕЛЕЖКИ

¹ Става дума само за текстове, написани с буквен шрифт; тук няма да бъдат разглеждани нито текстове с нотен шрифт, нито записи на аудио-, видео- или електронни носители (макар че в основната програматура за последните са налице важни елементи на текстологията, напр. отбелязване на параметрите на файловете и възможностите да се сравняват автоматически). Също така не става дума за приложения на текстологията, които не са насочени към установяване на текстове, а към установяване на производните им (напр. в криминалистиката: установяването на фалшификати и т. н.).

² Употребяван най-напред в университетските курсове, терминът бе канонизиран от Томашевски 1928.

³ Подразбирано у Červenka 1971 и изрично у Лихачов 1983:31, бел. 39.

⁴ Интересуващите се от историята на дисциплината могат да прочетат краткия обзор у Reynolds-Wilson 1974, а за Slavia orthodoxa Жуковская 1963.

⁵ Вж. подробната разработка на Timpanaro 1963.

⁶ Най-вече трябва да се съжاليا за липсата на компаративна текстология, която би могла да даде елементите на една типология на трансмисиите на текстовете в различните езици, културни области, периоди или медии; от нея има само податъци в библейската текстология (вж. Metzger 1968) и някои прекалено общи сведения в сборника на Tristram 1993.

⁷ Вж. Bédier 1928 и полемиките за или против схващанията на Kurt Lachmann през следващите 40 години, които достигат кулминацията си в славистиката у Лихачов 1983:8–24 (с библиография) и биват разрешени от Данти 1977.

⁸ Стига да се гледат библиографските бележки в ръководствата, където като приноси на развитието на дисциплината се цитират главно уводите към конкретни издания.

⁹ В една критическа статия от 1984 г. холандският писател W. F. Hermans я нарича *изкуството да се слуша опера на фона на потропванията на декораторите* (вж. също заглавието на Bédier 1928). West 1973, както и предшествениците си, разглежда издаването на текстовете като *техника*.

¹⁰ Виртуозността в текстологията не играе роля, а само ширината, дълбочината и фалшифицируемостта на аргументацията. Освен това информатиката, въпреки все по-

ценните и услуги, не е в състояние сама да реши текстологичните проблеми (вж. West 1973:46—47, Reynolds-Wilson 1974:212—213).

¹¹ Вж. колко далече трябва да се разпростира текстологическата работа у Capaldo 1991.

¹² Вж. за това понятие по-подробната трактовка на Górski 1978:9—22 и Martens 1989.

¹³ Вж. Лихачов 1983:285—354, Рейсер 1970:201—255. За проблемите на атрибуцията вж. преди всичко Górski 1978:161—192.

¹⁴ Често един от тях (или едно издание) е канонизирано от обичай. Това е т. нар. *textus receptus* или *vulgata*, който трябва грижливо да се отделя от т. нар. *textus traditus*, т. е. вярно предавания от свидетелите текст.

¹⁵ Или пък да са предадени от други (напр. секретари, печатници), но прегледани и коригирани от самия автор.

¹⁶ Вж. за понятието Górski 1978:29—45, Лихачов 1983:573—588 и Рейсер 1970:197—200.

¹⁷ Оценката на преводите излиза вън от задачите на текстологията, макар резултатите ѝ да са важни за текстологическото изследване; вж. Thomson 1988, Лихачов 1983:285—354, Рейсер 1970:197—200.

¹⁸ Вж. Лихачов 1983:132—139, Miklas 1993:51—53. Редакцията не бива да се смесва с други видове обработка (вж. долу *Вариацията на свидетелите, ж-и*).

¹⁹ Преждевременното фиксиране на време и място (напр. въз основа на възрастта и географския произход на свидетелите) внася в историята на текста опасен предразсъдък.

²⁰ Също известна като *рецензия* (Pasquali 1952, West 1973:14, Reynolds-Wilson 1974:190).

²¹ В действителност типовете трансмисия не се различават така ясно, а по-скоро се смесват в повечето традиции, вж. Danti 1977:395).

²² Понятието е въведено от Pasquali 1952; за приложимите към тази традиция процедури вж. Maas 1927 и West 1973:31—37.

²³ Също познато като *косвена* или *вторична* традиция (Reynolds-Wilson 1974:197).

²⁴ *Контролируемата традиция* (понятието е въведено от Алексеев 1985) в повечето случаи се третира като *отворена традиция* (вж. West 1973:37—47), обаче за Slavia Orthodoxa тя трябва да бъде грижливо отделена от последната, за да се разглежда традицията на систематически контаминирания библейски и литургически текстове отделно от традицията на последователно редирираните текстове (напр. летописите).

²⁵ Вж. West 1973:15—16, Reynolds-Wilson 1974:194, Лихачов 1983:183. Интересуващите се от авторски варианти ще имат голяма полза от Górski 1978:77—105, Рейсер 1970:134—151 и Martens-Zeller 1971:165—292.

²⁶ Cf. West 1973:15—16, Reynolds-Wilson 1974:194, Лихачов 1983:183. Интересуващите се от авторски варианти с полза ще се консултират с Górski 1978:77—105, Рейсер 1970:134—151, Martens-Zeller 1971:165—292.

²⁷ В този случай фактически има толкова възможни причини за вариация, колкото специфични условия за трансмисията; вж. повече или по-малко подробни резюмета у

West 1973:15—29, Reynolds-Wilson 1974:200—212, Лихачов 1983:58—97 и въобще Nickel 1978. По-принцип всяка вариация, която отдалечава свидетеля от текста, е *корупция*, но на този етап на изследването е важно да не се внася в анализа предразсъдък и следователно да се разглеждат като равностойни всичките варианти (вж. Danti 1977:396).

²⁸ Вж. по-конкретно Popovski 1989:123—133, 138—146, и Górski 1978:152—160.

²⁹ Вж. по-конкретно Popovski 1989:32—35, 129, 139—142, и Рейсер 1970:fig. 14—17.

³⁰ Вж. по-конкретно Лихачов 1983:133—135. В *Slavia Orthodoxa* основната единица на текста като че ли е книгата и всичките ѝ вътрешни подразделения са равноправни, т. е. понятието текст, изглежда, не съвпада с приетото в *Slavia Romana* понятие.

³¹ Такива грешки са обилни в текстовете, написани без деление на думи (*scriptio continua*, която преобладава в *Slavia Orthodoxa* до XVI в.) и с чести съкращения преди всичко на свещени думи (*nomina sacra*). Те се усилват още от приликите на много буквени и цифрови знаци (вж. Лихачов 1983:66—70, 156—161, и за гръцката и латинската азбука West 1973:25—29). Става дума преди всичко за прескачането от сходно до сходно място (*saut du même au même*), когато сходното начало на две думи, на два реда или абзаци на късо разстояние предизвиква тяхното объркване и загубата на текста между тях (*homoioarcton*), както и за сходната среда (*homoioimeson*) и за сходния край (*homoioteleuton*). Трудностите при четенето на стенографиран текст или печатен текст с обилни ръкописни поправки са напълно сравними (вж. Рейсер 1970:51—53 и Górski 1978:23—28).

³² Тук става дума преди всичко за антиципацията на думи под ударение, вариациите на цитати, които в леко изменен вид се използват в богослужението (или други познати обкръжения), и за погрешната идентификация на думи (вж. Лихачов 1983:80—82 и West 1973:26—27).

³³ Тук става дума преди всичко за пропуска на една от две идентични и съседни букви, срички или думи (*haplographia*) или обратно — за тяхното повтаряне (*dittographia* или *tautographia*) и асимилацията до близкия контекст или до обстоятелствата на записването. За машинописните текстове трябва да се добавят печатните грешки, а за компютърните текстове още и грешките, произтичащи от рязането и лепенето.

³⁴ В *Slavia Orthodoxa* вече от края на IX в. се заменя последователно глаголическото писмо (Vajs 1936, Vyncke-Detrez 1992); в транскрипцията неговият едноеров правопис бива все по-редовно заменян с двуеров правопис (вж. подробния анализ на пет различни едновременно и взаимно допълващи се транскрипции на един и същ глаголически източник у Popovski 1989:43—89 и общите бележки на Лихачов 1983:67—68). За по-ново време трябва да се вземат под внимание правописните, пунктуационните и граматическите нормализации, споменати в историите на славянските езици; вж. Рейсер 1970:171—185, Górski 1973, Lalić 1973.

³⁵ Преоформянето на текста трябва внимателно да се различава от редакцията на творбата (вж. горе бел. 18 и West 1973:16—18, Reynolds-Wilson 1974:210—212, Лихачов 1983:85—91, 199—212).

³⁶ Cf. West 1973:51.

³⁷ Cf. West 1973:62—65, Лихачов 1983:98—126, Нечаева 1971:320—326, Havliková 1987, Loth 1974.

³⁸ Или очи в очи с репродукциите (факсимилетата) им, които за съжаление не са каталогизирани по систематичен начин освен от Matejić-Thomas 1992 (достъпно също във формата на електронна база данни).

³⁹ Вж. Карский 1928, Vajs 1936, Рейсер 1970:7—82 и за *Slavia Romana* Šebánek 1971, Semkowicz 1951.

⁴⁰ Печатни текстове могат да се четат автоматично със скенер и дори да се сравняват автоматично; не е далече времето, когато и ръкописите ще могат да се четат по подобен начин. Във всеки случай една от най-важните задачи на съвременната текстология е да препише още веднъж (и за последен път) средновековните ръкописи, за да ги направи достъпни за машинна обработка и за комплексно изследване.

⁴¹ Именно тук се налага използването на компютъра; вж. общите съображения у Froger 1968 и Ott 1973, а също програматурата за колация Collate (Macintosh, Oxford University Computing Service) и TuStep (Ms-Dos, Universität Tübingen). По-големите проекти за автоматическа колация на текстове на *Slavia Orthodoxa* през 1994 г. са *Откровението* (K. Grünberg, Heidelberg), *Малките пророци* (Р. Златанова, Heidelberg), *Азбучно-Иерусалимски патерик* (R. Caldarelli, Roma), *Апостолът* (H. Bakker, J. van der Tak, Amsterdam) и *Скитски патерик* (W. Veder, Amsterdam).

⁴² Вж. за конкретен образец на използване и развитие на един интерактивен етапон Bakker-Van der Tak 1994.

⁴³ И стемите могат да се установяват от компютър (вж. стематологическата програматура на Dees (Vrije Universiteit Amsterdam) 1975, 1976). Това обаче има сериозен недостатък, че естеството на вариантите трябва да се кодира от изследвача и че така се внася в обработката им субективен елемент. Най-новата (1994) версия на Collate (вж. бел. 41 горе) отстранява този недостатък. Въпреки това не бива да се пренебрегва предупреждението на West 1973:70—72 и да се даде на компютъра по-голяма роля от ролята на посредник (интерактивен, както и еталонът на текста) в изграждането на стемата (вж. Uthemann 1988).

⁴⁴ Вж. по-конкретно Лихачов 1983:212—217 и West 1973:32—33.

⁴⁵ Вж. по-конкретно Veder 1994.

⁴⁶ Също познато като *хоризонтална трансмисия* (Pasquali 1952) за разлика от 'нормалната' *вертикална* трансмисия. За приложимите за анализ процедури вж. Uthemann 1988.

⁴⁷ Вероятностите, които тук играят роля, са най-добре представени у West 1973:29—47.

⁴⁸ Казаното означава, че трябва да се разглеждат като неустановени всички текстове на *Slavia Ortnodoxa*, които са публикувани само в документални издания (факсимиле, транскрипция на отделен свидетел и т. н.) или без системна и мотивирана поправка на показанията (вж. Danti 1977:396).

⁴⁹ За понятието вж. West 1973:53—55.

⁵⁰ Най-деликатният въпрос при установяването на текста е на кой от свидетелите

може да се доверим повече (*codex optimus*)? В повечето случаи класификацията на свидетелите няма да даде точен отговор. Затова традиционно се избира основен свидетел (*codex electus*), при недостатъчно аргументи като правило най-старият (*codex vetustissimus*).

⁵¹ Условиата са формулирани от West 1973:48; добавката в скоби до 2. е моя.

⁵² Вж. обаче авторските грешки у Лихачов 1983:188—193.

⁵³ Разбирането на вътрешната еднородност на текста може да се подобри с конкордансия на словоформите, а разбирането на вътрешната му логика с превод на текста.

⁵⁴ Тези правила са най-добре резюмирани у Reynolds-Wilson 1974:195—200, 248 и West 1973:48—53; вж. Лихачов 1983:181—212. Особено тук, в областта на *examinatio* и *emendatio*, има остра нужда от типологичните модели (вж. бел. 6 по-горе).

⁵⁵ За североизточната област на *Slavia Orthodoxa*, където нерядко се наблюдава по-лошо качество на по-старите ръкописи (вж. Thomson 1986), правилото би могло по-скоро да се обърне: по-старите не са по-добри от по-младите (*antiquiores non meliores*).

⁵⁶ Библейската текстология предлага интерсубективно решение на проблемите на избора, породени от масивна и противоречива вариация: редакционна колегия, която прави аргументиран и документиран избор (вж. Metzger 1975).

⁵⁷ Maas 1927:9, вж. по-разгърнатата дискусия у West 1973:53—59.

⁵⁸ По традиция изданието на текстове е насочено към пълната публикация на хартия, което изисква да се делят данните в две измерения, *текст* и *апарат* (а + д), допълнени от последователното деление на *увод* (prolegomena; б - г), *текст* (а+е) и *добавки* (д). Недостатък на такова деление е, че то е насочено преди всичко към *статиката* на текста и в повечето случаи пренебрегва неговата *динамика*. Още повече че такива издания са достъпни за интересуващите се само доколкото трае техният тираж. Заслужава да се помисли за алтернативни медии (микрифиши, магнитни или оптически носители), които позволяват неограничена репродукция най-малко като допълнения към динамичния аспект на изданието (факсимилета или пълни текстове на свидетелите, листи на вариантите и т. н.).

⁵⁹ Глаголическият или кирилският правопис на средновековните ръкописи на *Slavia Orthodoxa* още чака нормализацията си по примера на гръцкия или латинския. Panzer 1991:90—91 предлага правописът съзнателно да отразява хронологическия и географския произход на текста, по това е фактически един призив за по-изкуствен правопис от правописа на старопечатните издания от Крк или Рим. За да не се предопределят резултатите на сравнителното изследване на текстовете на *Slavia Orthodoxa*, съветваме да се спазва правописът на наръчниците по старобългарски език (напр. на граматиката на Leskien, допълнена за корените със *Slovník jazyka staroslověnského*) и да се дадат колкото може по-пълни сведения за правописа на текста, ако се поддава на реконструкция (или да се даде паралелно реконструираният текст).

⁶⁰ Вж. по-подробната дискусия у Veder 1984.

⁶¹ Лихачов 1983:553.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев А. А.
1985 Проект текстологического исследования кирилло-мефодиевского перевода евангелия. *Советское славяноведение* 1985/1:82—94.
- Bedier C. J.
1928 La tradition manuscrite du "Lai de l'Ombre". *Réflexions sur l'art d'éditer les anciens textes. Romania* 54:161—196, 321—356.
- Bakker M., Van der Tak J.
1994 Collating Greek and Slavic Apostolos Manuscripts. *Palaeobulgarica* 18/2 (под печат)
- Capaldo M.
1973 *Il romanzo di Troia slavomeridionale*. Milano.
1991 Rispetto del testo tràdito o avventura congetturale? Su di una recente interpretazione di VC 13. *Europa Orientalis*, 9:541—644; на английски: Respect of the Textus Traditus or Venture into Conjecture? *Polata knigopisnaja* 27 (под печат)
- Červenka M.
1971 Textologie und Semiotik. В: Martens-Zeller 1971:143—163.
- Danti A.
1977 O znaczeniu tekstu krytycznego. *Slavia* 46/4:395—398; на английски: On the Significance of the Critical Text. *Polata knigopisnaja* 27 (под печат)
- Dees A.
1975 Sur une constellation de quatre manuscrits. В: *Mélanges de linguistique et de littérature offerts à Lein Geschiere par ses amis, collègues et élèves*. Amsterdam: 1—9.
1976 Considérations théoriques sur la tradition du Lai de l'Ombre. *Neophilologus* 60:481—504.
- Froger, Dom J.
1968 *La critique des textes et son automatisisation* Paris.
- Górski K.
1973 Проблемы пунктуации в изданиях полжских классиков. В: *Текстология* 1973:24—41.
1978 *Tekstologia i edytorstwo dzieł Literackich*. Warszawa, 1. изд. 1975; главите за понятията текст и авторска воля също на немски: Zwei Grundlegende Bedeutungen des Terminus "Text". В: Martens-Zeller 1971:337—343, et Der "Wille des Autors" und die korrekte Textedition. В: Martens-Zeller 1971:337—353.

- Havliková L.
1987 A propos de l'exégèse des manuscrits en Tchécoslovaquie. *Polata knigopisnaja* 17—18:119—124.
- Лали А. Р.
1973 Об орфографии критических изданий. В: Текстология 1973:50—59.
- Лихачов Д. С.
1983 *Текстология на материале русской литературы X—XVIII веков*. Ленинград, 1. изд. 1962.
- Loth R.
1974 Biblioteki i muzea literackie, v: Czachowska J., Loth R. *Pizewodnik polonisty*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: 365—506.
- Maas P.
1927 *Textkritik*. Leipzig-Berlin (= *Einleitung in die Altertumswissenschaft, 1. Band, 2. Heft*), 3. изд. 1957; на английском: *Textual Criticism*. Oxford 1958.
- Martens G.
1989 Was ist ein Text? Ansätze zur Bestimmung eines Leitbegriffs der Textphilologie. *Poetica* 21:1—25.
- Martens G., Zeller H. (ред.)
1971 *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*. München.
- Matejić P., Thomas H.
1992 *Catalog Manuscripts on Microform of The Hilandar Research Library, I—II*. Columbus, Ohio 1992.
- Metzger B. M.
1973 *The Text of the New Testament*. Oxford, 1. изд. 1964.
1975 *A Textual Commentary on the Greek New Testament. A Companion Volume to the United Bible Societies' Greek New Testament*. London-New York.
- Miklas H.
1993 Möglichkeiten der Textentwicklung bei prolongierter Überlieferung in der Tradition der Slavia Orthodoxa. В: Tristram 1993:43—69.
- Нечаева В. С.
1971 Die Entwicklung der sowjetischen Textologie im Bereich der neueren russischen Literatur. В: Martens-Zeller 1971:317—335.
- Nickel, G. (ред.)
1978 *Error Analysis* Stuttgart.

- Ott W.
1973 Computer Applications in Textual Criticism. B: Aitken A. J., Bailey R. W., Hamilton-Smith N. (ред.). *The Computer and Literary Studies*. Edinburgh: 199—223.
- Panzer B.
1991 Zur Edition kirchenslavische Texte. *Die slawischen Sprachen* 28:83—102.
- Pasquali G.
1952 *Storia della tradizione e critica del testo*. Firenze, 1. изд. Firenze 1934.
- Popovski J.
1989 *Die Pandekten des Antiochus Monachus. Slavische Übersetzung und Überlieferung*. Dissertation, Amsterdam.
- Рейсер С. А.
1970 *Палеография и текстология нового времени*. Москва.
- Reynolds L. D., Wilson N. G.
1974 *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford. 1. изд. 1968.
- Semkowicz W.
1951 *Paleografia tacińska*. Kraków.
- Šebánek J.
1971 *Pomocné vědy historické, I: Paleografie*. Brno.
- Текстология
1963 *Tekstologia w krajach słowiańskich*. Wrocław-Warsawa-Kraków.
1966 Otázky textologie (= *Česká literatura* 14)
1973 *Текстология славянских литератур. Доклады конференции, Ленинград, 25—30 мая 1971 года*. Ленинград
1981 *Tekstologija srednivekovnih južnoslovenskij književnosti*, 14—16 noembra 1977. Beograd (= SANU, Naučni skupovi, knj. X, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 2)
- Thomson F. J.
1986 Prolegomena to a Critical Edition of the Old Bulgarian Translation of the *De Ascetica Disciplina* Ascribed to Basil of Caesarea, Together with a Few Comments on the Textual Unreliability of the 1076 Florilegium. *Slavica Gandensia* 13:65—84.
1988 Sensus or proprietas verborum. Medieval Theories of Translation as Exemplified by Translations from Greek into Latin and Slavonic, в: Trost K., Völkl E., Wedel E. (ред) *Symposium Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regens-*

burg (17. bis 24. April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method. Neuried (= *Selecta Slavica* 13):675—691.

Timpanaro S.

1963 *La genesi del metodo del Lachmann* Firenze; на немски: *Die Entstehung der Lachmannschen Methode*. Hamburg 1971.

Томашевский, Б. В.

1928 *Писатель и книга. Очерки текстологии* Ленинград 1928, 2. изд. Москва 1959.

Tristram H. L. C. (ред.)

1993 *Text und Zeittiefe*. Tübingen.

Uthemann K. H.

1988 Ordinateur et stemmatologie. Une constellation contaminée dans une tradition grecque, в: Van Reenen P. и К. (ред.) *Distributions spatiales et temporelles, constellations des manuscrits*. Amsterdam-Philadelphia 1988:265—277.

Vajs J.

1936 *Rukověť hláskové paleografie. Uvedení do knižního písma hláskového*. Praha.

Veder W. R.

1984 Text-Oriented Indices to Early Slavic Manuscripts. *Polata knigopisnaja* 9:68—47.

1994 One Translation — Many Transcriptions. *Studies in Slavic and General Linguistics* 23 (под печат)

Вопросы текстологии. Сборник статей. Москва 1957, 1960, 1964, 1967.

Vyncke F., Detrez R.

1992 De l'origine et de la structure de l'alphabet glagolitique. *Orientalia Lovaniensia Periodica* 23:219—250.

West M. L.

1973 *Textual Criticism and Editorial Technique*. Stuttgart.

Жуковская Л. П.

1963 *Развитие славяно-русской палеографии*. Москва.